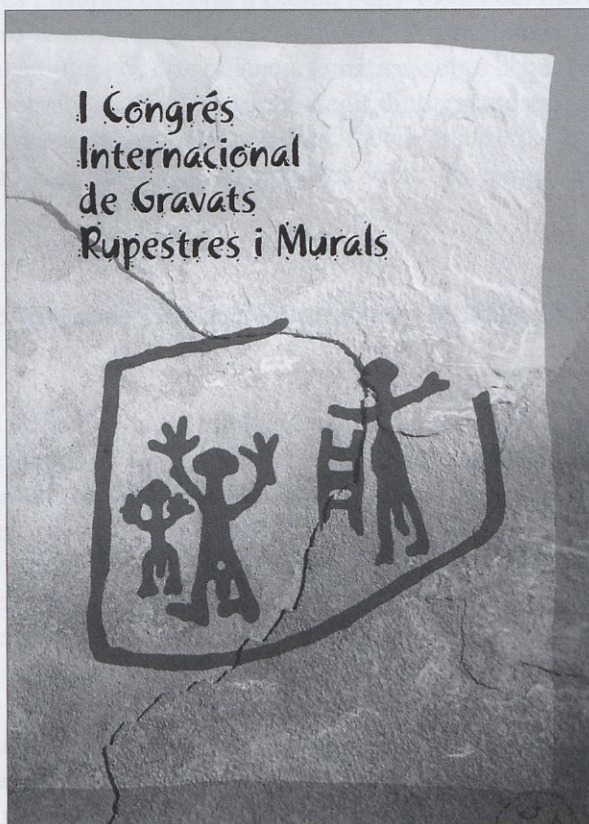

Gravats rupestres i murals

Panorama després de deu anys del Congrés celebrat a Lleida

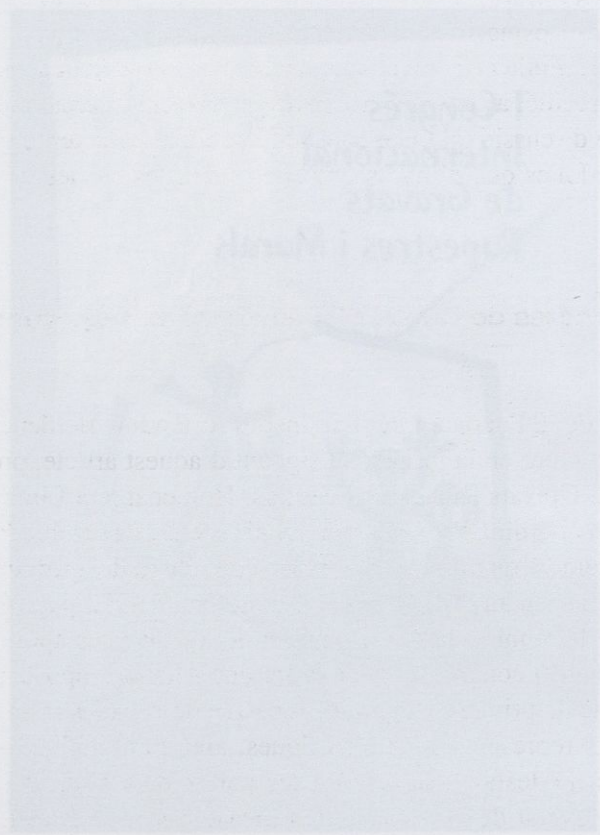

Per Joan-Ramon González Pérez

Cap del Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

Gravats rupestres i murals
Panorams després de deu anys del
Congrés celebrat a Lleida

Per Joan Ramon Goxalvez Pérez
Cap del Servei d'Arqueologia de l'Institut d'Estudis Rodonencs

A la pàgina anterior, portada de l'edició de les Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals apareguda en la primavera de l'any 2003. Es pot apreciar la reproducció d'una part dels gravats de la Roca del Mas de N'Olives (Fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

La XXXIV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent celebrada a Artesa de Segre durant el mes de juny de l'any 2003 va estar dedicada al *Megalitisme, Gravats i Cupuliformes*. La convergència d'un projecte d'investigació de Miquel Torres, actual coordinador del Grup citat; d'alguns dels treballs i de les interessants descobertes efectuades per l'activa Associació Cultural la Roureda, amfitriona de la reunió; de la recent aparició del volum d'actes del I Congrés de Gravats Rupestres i Murals celebrat a Lleida l'any 1992 i del merescut homenatge a Josep Maria Miró Rosinach, un gran estudiós de la simbologia dels signes gravats, varen ser la base àmplia i de coincidència temàtica, sobre la qual es va estructurar la celebració de la reunió, a la qual es varen afegir d'altres interessants aportacions que contribuïren a la discussió, gairebé constant, sobre el caràcter antròpic o natural de moltes de les cadolles que hi ha escampades sobre les roques de gres de la nostra geografia.

Actes del I Congrés de Gravats Rupestres i Murals. Homenatge a Lluís Díez-Coronel.

En nom de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida va participar en la jornada el signant d'aquest article, presentant les actes del I Congrés de Gravats Rupestres i Murals. Homenatge a Lluís Díez-Coronel, ja que havia estat el coordinador d'aquella reunió científica celebrada a Lleida entre el 23 i el 27 de novembre de l'any 1992 i també de l'edició del gruixut volum, editat pel mateix IEI gairebé deu anys després (1). En un total de 992 pàgines es recull, a més de la crònica de la reunió, la quasi totalitat de les diverses aportacions efectuades pels participants en el congrés, el qual va ser una autèntica aposta per reivindicar un patrimoni històric de primera magnitud, però que de vegades resta una mica eclipsat per les llampants representacions pictòriques, així com també, molt habitualment, s'oblida la seva modesta existència en les parets dels edificis d'interès històric. Precisament la novetat de la trobada científica fou tractar totes les manifestacions gravades per igual, tant les rupestres com les muràries, abarçant, per tant, l'àmplia forquilla cronològica que va des del Paleolític a l'època contemporània, sense oblidar un repàs a la historiografia existent i també una anàlisi dels mecanismes d'alteració de la roca i en conseqüència al deteriorament dels gravats.

Un centenar d'especialistes varen participar en les vuit sessions en les quals es va dividir el Congrés de Gravats Rupestres i Murals, el qual es va articular en deu ponències i comptà amb l'aportació de cinquanta comunicacions. Tot i el plantejament generós, tant en la temàtica com en la cronologia, hi havia una única restricció respecte a la geografia, ja que es concretà solament en l'àrea sud-occidental d'Europa.

L'homenatge a Lluís Díez-Coronel Montull va ser un dels plats forts de la reunió. El reconeixement públic a la seva persona estava justificat per un doble motiu. En primer lloc la trajectòria pionera en la recerca arqueològica efectuada al llarg de la seva vida i concretada preferentment a les terres de Lleida. En segon lloc una progressiva especialització en l'estudi de l'art rupestre existent en la nostra zona. Bona part d'aquests jaciments han estat trobats i estudiats primerament per ell i el seu reduït equip de col·laboradors, entre els quals caldria destacar Enric Carrera; val la pena comparar els calcs efectuats per Díez-Coronel i comparar-los amb la revisió que es va fer darrerament des del

Lluís Díez-Coronel explicant detalls de la Roca del Mas de N'Olives de Torreblanca a Jordi Rovira, a la seva dreta, i a Angels Casanovas, Jesús Tarragona i Maria Jesús Llaveró, a la seva esquerra, durant la visita realitzada el dia 27 de novembre de 1992 (Fot. Josep Ignasi Rodríguez. Servei d'Audiovisuals de l'IEI).

Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (2) i comprovar com els seus treballs es mantenen en les seves propostes essencials i solament són modificats en petits detalls. Cal afegir l'especial atenció per part de Lluís Díez-Coronel a jaciments on solament havia manifestacions gravades, com el conjunt andorrà de la Roca de les Bruixes o l'emblemàtica Roca del Mas de N'Olives, algunes de les representacions humanes de la qual foren triades com a logotip del Congrés i han continuat formant el *leit motiv* de la publicació corresponent. Sense cap dubte el coneixement que tindriem actualment de l'arqueologia lleidatana seria molt diferent si no hagués estat per la tasca realitzada pel sr. Díez-Coronel coincidint per tant en l'afirmació realitzada per José Luis Maya en la sessió d'homenatge: *no puede entenderse la prehistoria de Lleida sin la figura de L. Díez-Coronel* (3).

A més de les obligades sessions acadèmiques s'organitzaren al llarg del Congrés diverses visites complementàries a punts d'interès de la ciutat de Lleida, com l'Arc del Pont, la Paeria o la Seu Vella; el darrer dia es va fer una excursió per alguns dels jaciments més importants amb art rupestre gravat de l'entorn: la Roca dels Moros i la Balma del Comallà, al Cogul; Maldanell, a Maldà i la Roca del Mas de N'Olives a Torreblanca, Ponts; la proximitat d'aquest darrer jaciment a la localitat d'Anyà, d'Artesa de Segre, va fer que en la seva església parroquial es realitzés una darrera sessió d'homenatge a Lluís Díez-Coronel per part de la Travessa. Grup Cultural i Recreatiu de Veïns d'Anyà que va esdevenir, a més de manera pràctica, la definitiva i adequada cloenda del Congrés (4).

Deu anys de balanç

Cal dir que des de la celebració del I Congrés de Gravats Rupestres i Murals. Homenatge a Lluís Díez-Coronel l'any 1992 i la XXXIV Jornada de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent celebrada a Artesa de Segre l'any 2003 han passat poc més de deu anys i globalment les novetats produïdes en el món del gravat i del grafit han estat escadusseres (5). Per tant en contra d'allò que podia semblar i que alguns han cregut (6), penso que el contingut de

la publicació de les actes del Congrés és encara globalment força vàlid i de plena actualitat en al menys un 80 %. En aquest cas el ritme habitual de la recerca, lent normalment, tant per la prudència a elaborar conclusions, com per la dedicació de temps i sobretot de pressupostos que facin avançar ràpidament els diversos projectes, ha jugat a favor del volum publicat. Sortosament hi ha les excepcions que confirmen la regla, és a dir trobem algunes aportacions que varen quedar ràpidament antiquades pel ritme d'actuació intens i constant que ha gaudit el projecte corresponent (7). Evidentment que allò que tots hauríem volgut és que la publicació de les actes s'hagués produït dos o tres anys després de la celebració de la reunió, un temps prudencial que acostuma a ser habitual; a partir d'aquí, sinó apareix el llibre promès, tothom comença a pensar que ja mai sortirà a la llum. En aquest sentit crec que és important destacar l'interès i l'esforç editorial realitzat per part de l'Institut d'Estudis Ilerdencs per tal de tenir finalment al carrer un volum que esdevé un referent per a tothom que vulgui estudiar el fascinant món del gravat. A més era un acte de justícia per a tots els assistents, els ponents i per a la majoria dels comunicants (8) que han tingut la paciència, de vegades resignada, d'esperar l'aparició d'una publicació que moltes vegades havien donat ja per impossible. Finalment la il·lusió de l'homenatjat també quedava frustrada per no veure físicament el resultat d'aquelles intenses jornades celebrades al mes de novembre de l'emblemàtic any 1992, ell patia perquè l'Institut d'Estudis Ilerdencs havia quedat malament en no publicar puntualment les actes del Congrés, però aquella espina clavada se l'ha poguda treure sortosament amb escriure quan comptava l'envejable edat de noranta-un any.

Un moment de la visita realitzada el dia 26 de novembre de 1992 a la Roca del Mas de N'Olives de Torreblanca. Es poden identificar: 1. Alex Camí. 2. Jean Abelanet. 3. Manel García Sarramona. 4. Anna Alonso. 5. Jesús Tarragona. 6. Lluís Díez-Coronel. 7. José Luis Peña. 8. Maria Jesús Llaveró. 9. Antonio Beltrán. 10. Ferran Salvat. 11. Joan-Ramon González (Fot. Josep I. Rodríguez. Servei d'Audiovisuals l'IEI).

En general el propòsit del congrés es va aconseguir en part, pel fet de cridar l'atenció sobre aquest aspecte tant singular i relativament abundant del nostre patrimoni en reivindicar *la consideración plena del patrimonio grabado en paredes rocosas o en muros de edificios como un documento histórico que ha de ser estudiado y conservado como cualquier otro* (9). No obstant de la doble vessant del congrés cal dir que si el gravat rupestre ha augmentat una mica en consideració al llarg d'aquesta passada dècada, cal encara aconseguir una sistemàtica documentació dels nombrosos grafitis que solquen moltes de les parets dels edificis històrics conservats i que amb la poc afortunada moda de deixar sistemàticament les parets sense l'arrebossat, independentment de la qualitat del material petri existent a sota, s'eliminen de manera inconscient principalment aquells petits testimonis del pas per aquell indret d'una persona determinada. L'eliminació incontrolada d'aquelles mostres gravades, fetes amb més o menys fortuna per mans anònimes majoritàriament, no solament comporta un resultat estèticament discutible al deixar vista una paret que mai havia estat concebuda per restar al descobert, però sobretot esdevé una pèrdua irreparable d'un document històric de primer ordre.

En general la protecció legal del gravats rupestres és la corresponent a la que té qualsevol jaciment arqueològic però a més la majoria gaudeix de la protecció com Espai d'Interès Natural (10). L'any 1998 l'Art Rupestre de l'Arc Mediterrani de la Península Ibèrica fou inclòs en la llista del Patrimoni Mundial, però els 757 jaciments compresos en la declaració són solament aquells que tenen art rupestre pintat i si de cas també tenen art rupestre gravat, però aquells que no tenen manifestacions pintades han estat exclosos de la declaració.

Els grafitis existents en les parets de molts edificis, especialment si aquests no tenen cap declaració com Bé d'Interès Nacional o, al menys, Bé d'Interès Local, tenen una pitjor protecció; la seva imprescindible documentació i la seva possible conservació resta supeditada exclusivament a la sensibilitat i al coneixement de la importància científica que puguin tenir sobre ells els promotors i els executors de l'obra, la qual malauradament no sol ser gaire.

Atenció al caràcter antròpic o natural dels gravats

En el congrés celebrat a Lleida va haver ja una ponència encarregada d'estudiar els mecanismes d'alteració dels suports petris dels gravats i la incidència dels factors naturals en la realització de formes que moltes vegades es confonen amb l'obra humana (12). Dins d'aquest interessant capítol hi hauria el de les cadolles, és a dir aquelles concavitats de secció gairebé semiesfèrica que sovint trobem en la superfície de les roques de gres especialment, la majoria de les quals són conseqüència d'un procés natural d'erosió i el resultat del qual correspon al fenomen geomorfològic de les gnammas; la combinació de l'aigua de la pluja i del component en sals de la pedra és generalment una de les causes més destacades de l'aparició d'aquestes curioses formes rupestres, les quals moltes vegades es veuen connectades entre sí per uns canalets que encara que puguin aparentar una factura antròpica són totalment naturals

Joan-Ramon González explicant als congressistes els grafits de l'Arc del Pont Vell de Lleida durant la visita realitzada el dia 26 de novembre de 1992 (Fot. Josep I. Rodríguez. Servei d'Audiovisuals l'IEI).

i produïts pel sobreiximent de l'aigua de la gnamma superior. No obstant cal reconèixer que també hi ha un nombre important de concavitats semiesfèriques o fins i tot cilíndriques que són causa de la intervenció humana; normalment en aquests casos les parets interiors de la cadolla mostren senyals del picat, cosa que no obstant està relacionada amb la seva antiguitat, ja que l'erosió, que també experimenten les oquedats artificials, actua progressivament i pot arribar a fer desaparèixer les senyals de la fabricació per l'home; cal dir no obstant que la majoria de les depressions artificials que coneixem mostren senyals de la seva fabricació i són per tant d'una cronologia força moderna. També es dona de vegades el cas de gnammes que han estat modificades per la ma humana. Cal recordar que la funcionalitat d'aquestes concavitats, ja siguin naturals o antròpiques, està relacionada amb usos molt prosaics: com el de simples dipòsits d'aigua de pluja que durant uns dies permet tenir-la vora els camps de conreu o també de vegades trampes per caçar ocells, tal com hem tingut ocasió d'haver sentir contar a gent de les Garrigues, la qual a més ens indicaven que les havien fet durant la seva joventut, cosa que ens permetia datar aquelles cadolles específicament cinegètiques durant la primera meitat del segle XX.

És interessant valorar la interpretació que l'homenatjat d'aquesta jornada, Josep Maria Miró Rosinach, ha fet de la utilització de l'aigua com a ritual relacionat amb la purificació i regeneració de l'home mort. Això és especialment suggerent en indrets on les roques tenen associades tombes a les cadolles i reguerons, com és el cas de l'interessant conjunt existent al despoblat de Maldanell (13). Tot i l'atractiu d'aquesta hipòtesi, la qual pot ser vàlida en alguns casos, crec que darrerament els estudis geomorfològics ens tornen a treure l'encís d'un ritual desconegut i ens atansen més a

usos tant prosaics com la utilització de l'aigua de pluja en èpoques modernes, adaptant les tombes buides a l'ús donat habitualment a les cadolles. Això no obstant és l'origen d'una fascinant discussió científica que porto amb l'admirat amic Miró, i a la qual ara també s'ha afegit el Miquel Torres.

Conservació

La preservació del patrimoni en general i de l'arqueològic en particular és un dels reptes de la nostra societat. Malauradament la quantitat de jaciments coneguts i els recursos que es dediquen per les administracions competents no es troben precisament en la proporció adequada i això fa que en moltes ocasions no tinguin la conservació òptima requerida, això sense parlar de l'adequació per a la visita dels indrets més significatius. L'art rupestre és en general un patrimoni singularment valuós, ja que a més de la seva importància històrica i artística, cal afegir la seva vulnerabilitat que fa especialment difícil la seva preservació. Probablement les manifestacions pictòriques són les més amenaçades per les seves característiques intrínseques, però no per això hem de pensar que les gravades tinguin un perill menor. Potser es pot pensar que el fet de ser a primera vista menys atractives les pot protegir de l'atemptat iconoclasta però també aquesta presència més desapercebuda pot fer que de vegades siguin atacades de manera accidental més fàcilment.

La situació poc coneguda del nostre patrimoni rupestre gravat, no integrat en cap visita organitzada a excepció de les manifestacions existents en la mateixa Roca dels Moros de Cogul, fa que gaudeixi de la protecció que dóna el desconeixement de la seva pròpia existència, encara que això de vegades es gira en contra seu, com és el cas de la roca del Mas de N'Olives. Aquest conjunt de gravats, com ja hem dit, varen servir de logotip del Congrés de Lleida, a més de pel seu valor plàstic i històric pel fet de ser una de les darreres actuacions de recerca de Lluís Díez-Coronel; la roca de gres sobre la qual foren realitzats ha estat especialment estudiada, i a més d'analitzar les peculiaritats de la seva conservació, es va elaborar una sèrie de mesures per a la seva protecció, entre les quals es recomanava de posar una coberta que dificultés el factor de la insolació (14).

La pertinença del jaciment al terme municipal de Ponts, agregat de Torreblanca, no és una circumstància que faciliti la seva atenció, tenint sobretot el riu Segre pel mig dificultant per tant l'accés des de la capital del municipi al que pertany el singular jaciment; per aquesta raó natural la localitat d'Anyà, del terme municipal d'Artesa de Segre, esdevé el nucli habitat més proper a la roca i que a través de l'Agrupació La Travessa ha vetllat més per la conservació d'aquell paratge. Formalment l'ajuntament pontsicà va demanar autorització al Departament de Cultura per tirar endavant el projecte de protecció (15) i aconseguí un ajut de 300.000 pts. de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, malauradament no s'ha arribat a realitzar finalment cap obra de protecció.

El deteriorament del conjunt rupestre ha progressat de manera alarmant, cosa denunciada pel sr. Jordi Pérez arran d'una visita que efectuà el 7 d'octubre del 2001, de la qual cosa en va fer ressò la premsa local (16) i posteriorment en un article d'opinió d'ell mateix on manifesta que *La nostra sorpresa fou decebedora. El mal de pedra havia acabat amb alguns gravats i les successives barrinades i modificacions del lloc han deixat gairebé perdut un dels exponents més clars de la nostra cultura antiga* (17). Tot i que les barrinades són ja conseqüència de l'obra que es va fer en el seu dia en construir la sèquia d'Anyà i que foren aturades per la intervenció del descobridor científic de la roca, el dr. José Luis Peña (18), la veritat és que la incidència de la climatologia i l'acció humana està deteriorant en gran manera el conjunt gravat del Mas de N'Olives. Precisament aprofitant la reunió celebrada a Artesa de Segre el 21 de juny de l'any 2003 es va recordar que calia demanar novament la urgent necessitat de protegir el conjunt gravat, però un any després la roca continua exactament igual.

Conclusió

En general podem continuar dient, malauradament, que el món del document gravat en roca o paret continua sent poc valorat respecte a d'altres representacions artístiques o històriques, a més de la important pèrdua que es produeix gairebé de manera constant en la major part de les intervencions realitzades sobre edificis històrics. Per tal de no ser excessivament pesimista penso que el Congrés celebrat a Lleida l'any 1992 ha estat un important referent per tal de valorar adequadament aquest important patrimoni, inèrcia mantinguda pel treball d'alguns i per jornades com aquesta celebrada l'any 2003 a Artesa de Segre.

Continua sent important encara la prudència a l'hora de valorar la factura antròpica, i en conseqüència les funcionalitats, d'algunes de les manifestacions que trobem en les superfícies rocoses, com les cadolles, moltes de les quals corresponen més al món de la geomorfologia que al de la història. Finalment recordar que el magnífic conjunt de gravats rupestres existent vora la gran corba que fa el Segre prop d'Anyà i conegut com la Roca de Mas de N'Olives, hauria de tenir una protecció i una museïtzació elemental que el preservés i a la vegada que permetés a tothom gaudir d'un patrimoni tant singular del nostre país.

Notes

- (1) GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon (coord.): *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals. Homenatge a Lluís Díez-Coronel (Lleida, 23-27 de novembre de 1992)*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida, abril de 2003.
- (2) DD.AA.: *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Corpus de pintures rupestres. Volum I. La Conca del Segre*. Diputació de Lleida i Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Direcció General del Patrimoni Cultural. Servei d'Arqueologia. Barcelona 1990.
- (3) MAYA GONZÁLEZ, José Luis: "En la encrucijada de la arqueología ilerdense: Díez-Coronel y la década de los setenta". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, p. 979.

- (4) GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon: "Crònica del Congrés". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, pp. 27 i 28.
- (5) CASANOVAS, Angels i ROVIRA, Jordi (coord.): *Grafitis. 6000 anys de llenguatge marginal*. Catàleg de l'exposició organitzada per la Fundació Caixa de Sabadell i del Ministeri del Govern d'Andorra. Sabadell 1999.
- (6) VIDAL HUGUET, Carme: "Presentació". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, p. 8.
- (7) GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon: "Crònica...op. cit.", p. 30.
- (8) GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon: "Crònica...op. cit.", p. 29.
- (9) GONZÁLEZ PÉREZ, Joan-Ramon (coord.): "Conclusions del Congrés". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, p. 949.
- (10) SERVEI D'ARQUEOLOGIA: "Protecció i conservació dels conjunts amb pintures rupestres de Catalunya". A *Art rupestre de l'arc mediterrani de la Península Ibèrica*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona 1999, pp. XI i XII.
- (11) DD.AA. : *Art rupestre de l'arc mediterrani de la Península Ibèrica*. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Barcelona 1999, p. 7.
- (12) PEÑA MONNÉ, José Luis i SANCHO MARCEN, Carlos: "Mecanismos de alteración de la roca y su implicación en el deterioro de grabados rupestres y otros restos arqueológicos". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, pp. 207-230.
- (13) MIRÓ ROSINACH, Josep Maria: "Sant Joan de Maldanell i el seu entorn arqueològic". *Maldà. Recull de treballs històrics*. Maldà 1982, pp. 29-45.
- (14) PEÑA MONNÉ, José Luis i SANCHO MARCEN, Carlos: "Formas y productos alterológicos de la arenisca con grabados de Mas de N'Olives". A *Actes del I Congrés Internacional de Gravats Rupestres i Murals*. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida 2003, pp. 231-241.
- (15) PERELLÓ PANADEÉS, Eusebi: *Memòria valorada de les obres per la conservació del jaciment arqueològic de Mas d'en Olives-Ponts*. Treball inèdit. Ponts 1997.
- (16) SAEZ, Anna: "Grabados rupestres de Ponts llevan 10 años pendientes de restauración. El conjunto, el más importante de Catalunya, desaparece por la erosión". A *Segre*, 31 d'octubre de 2001, p. 56.
- (17) PÉREZ CONILL, Jordi: "Menys tòpics i més societat civil". A *Segre*, 28 de novembre de 2001.
- (18) DÍEZ-CORONEL MONTULL, Lluís: "Los grabados rupestres prehistóricos de Mas de N'Olives". A *Ilerda* XLIII. Lleida 1982, pp. 17-62.